

Jagoda GOLA
Sławomir SMYCZEK

Zachowania finansowe gospodarstw domowych

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego
w Katowicach

Zachowania finansowe gospodarstw domowych

Praca naukowa

Jagoda GOLA
Sławomir SMYCZEK

Zachowania finansowe gospodarstw domowych

Katowice 2019

Komitet Redakcyjny

Janina Harasim (przewodnicząca), Monika Ogrodnik (sekretarz),
Adam Drobnik, Małgorzata Pańkowska, Jacek Pietrucha, Irena Pyka,
Anna Skórska, Artur Świerczek, Tadeusz Trzaskalik, Janusz Wywiół, Ewa Ziemia

Recenzent

Beata Świecka

Redakcja

Anna Keller

Skład tekstu

Mirosław Safian

Projekt okładki

Janusz Gumulak

Ilustracja na okładce © WAYHOME.studio – Photogenica

Druk i oprawa

EXDRUK Wojciech Żuchowski
ul. Rysia 6, 87-800 Włocławek
e-mail: biuroexdruk@gmail.com, www.exdruk.com

ISBN 978-83-7875-601-9

e-ISBN 978-83-7875-602-6

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach 2019

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja całości bądź części
niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji,
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU EKONOMICZNEGO W KATOWICACH
ul. I Maja 50, 40-287 Katowice, tel.: +48 32 257-76-33, faks: +48 32 257-76-43
www.wydawnictwo.ue.katowice.pl e-mail: wydawnictwo@ue.katowice.pl

Ar. 2019/46/15

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Funkcjonowanie gospodarstw domowych w gospodarce rynkowej	
1.1. Gospodarstwo domowe jako podmiot rynkowy	13
1.2. Charakterystyka gospodarstw domowych funkcjonujących na polskim rynku	24
1.3. Polskie gospodarstwa domowe na tle innych krajów europejskich	33
1.4. Charakterystyka gospodarstw domowych pracowników	42
Rozdział 2. Specyfika zachowań finansowych gospodarstw domowych	
2.1. Istota i podstawy teoretyczne zachowań gospodarstw domowych	48
2.2. Zachowania finansowe gospodarstw domowych	56
2.3. Potrzeby finansowe gospodarstw domowych	70
2.4. Czynniki wpływające na zachowania finansowe gospodarstw domowych	79
Rozdział 3. Źródła informacji i metody badań zachowań finansowych gospodarstw domowych	
3.1. Źródła wtórne wiedzy o zachowaniach finansowych gospodarstw domowych	101
3.2. Źródła pierwotne badań zachowań finansowych gospodarstw domowych	113
3.3. Systematyczny przegląd literatury o zachowaniach finansowych gospodarstw domowych	125
3.4. Metodologia badań zachowań finansowych gospodarstw domowych pracowników w Polsce	139
Rozdział 4. Zachowania finansowe gospodarstw domowych w fazie przedtransakcyjnej	
4.1. Postawy gospodarstw domowych wobec oszczędzania i zadłużania się	149

4.2. Motywy oszczędzania i zaciągania zobowiązań przez gospodarstwa domowe	154
4.3. Wiedza finansowa gospodarstw domowych oraz źródła pozyskiwania informacji o ofercie rynku usług finansowych	162

Rozdział 5. Zachowania finansowe gospodarstw domowych na rynku usług finansowych

5.1. Kryteria wyboru oferty oraz mechanizmy podejmowania decyzji finansowych przez gospodarstwa domowe	168
5.2. Instytucje i usługi finansowe, z których korzystają gospodarstwa domowe	179
5.3. Poziom oszczędności i zobowiązań gospodarstw domowych oraz korzyści i koszty z nimi związane	186

Rozdział 6. Typologia gospodarstw domowych w świetle ich zachowań finansowych

6.1. Typologia gospodarstw domowych – zachowania finansowe, typy, charakterystyka	199
6.2. Porównanie wyodrębnionych typów gospodarstw domowych pod względem ich zachowań finansowych	215
6.3. Kierunki wykorzystania wiedzy o zachowaniach finansowych gospodarstw domowych w budowie strategii marketingowych instytucji finansowych.....	231

Rozdział 7. Zachowania finansowe gospodarstw domowych w opinii instytucji finansowych

7.1. Ocena atrakcyjności typów gospodarstw domowych przez instytucje finansowe	243
7.2. Zachowania finansowe gospodarstw domowych a wyzwania instytucji finansowych.....	246
7.3. Zmiany w zachowaniach finansowych gospodarstw domowych w opinii instytucji finansowych	249

Zakończenie	257
--------------------------	-----

Bibliografia	263
---------------------------	-----

Spis rysunków	281
----------------------------	-----

Spis tabel	282
-------------------------	-----

Spis wykresów	285
----------------------------	-----

Wstęp

Ważny obszar zachowań gospodarstw domowych tworzą zachowania o charakterze finansowym, które dotyczą wyboru między konsumowaniem i oszczędzaniem, inwestowania, pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania oraz zarządzania ryzykiem. Gospodarstwa, chcąc zaspokajać swoje potrzeby oraz potrzeby swoich członków¹, mogą korzystać z dwóch podstawowych źródeł finansowania – środków własnych, głównie dochodów bieżących i oszczędności oraz środków obcych, przede wszystkim pożyczek i kredytów od instytucji finansowych, a także pożyczek od rodziny i znajomych. Zatem przejawiane przez nie zachowania mogą być realizowane zarówno na rynku usług finansowych, jak i poza nim.

Problematyka zachowań finansowych gospodarstw domowych stanowi ciekawy przedmiot badań. Rynek usług finansowych, na którym występuje zasadnicza część tych zachowań, jest obszarem podlegającym dynamicznym zmianom. Ponadto szybkie tempo wprowadzania innowacji powoduje, że efektywność edukacji finansowej pozostaje wyraźnie słabsza, aniżeli w innych obszarach funkcjonowania gospodarstw domowych², a zachodzące zmiany gospodarcze i demograficzne wywierają istotny wpływ na ich stabilność finansową³. Należy zatem spodziewać się zmian w zachowaniach finansowych gospodarstw domowych, których przykładem jest wzrost zadłużenia gospodarstw, zarówno w Polsce, jak i pozostałych krajach europejskich. Dalsze pogłębianie się tego zjawiska może przyczynić się do wzrostu niestabilności systemu finansowego.

Mimo iż zadłużanie się traktowane jest jako ujemne oszczędzanie, nie należy dzielić gospodarstw wyłącznie na takie, które oszczędzają lub zadłużają się, ponieważ nie są to zachowania, które można przedstawić na jednej skali. Oba obszary należy badać równocześnie, poddając weryfikacji czynniki, które determinują zachowania związane z oszczędzaniem i zaciąganiem zobowiązań.

¹ Przez członka gospodarstwa domowego rozumie się każdą osobę wchodzącą w skład gospodarstwa.

² Ł. Gębski, *Nadmierne zadłużenie gospodarstw domowych – problem finansowo-prawny czy społeczny?* „Gospodarka Narodowa” kwiecień 2013, Rok LXXX/XXI, s. 94.

³ Między innymi starzenie się społeczeństwa, wzrost międzynarodowej mobilności gospodarstw domowych, procesy integracyjne w Unii Europejskiej, ujawnianie się kryzysów finansowych o szerokim zasięgu.

W literaturze rzadko publikowane są wyniki badań nad zachowaniami gospodarstw domowych, które obejmują jednocześnie obszar oszczędzania i zadłużania się. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy wyniki badań Fundacji Kroneberga opisane przez D. Maison⁴ oraz *Diagnozę społeczną*⁵, natomiast w literaturze zagranicznej na szczególne zainteresowanie zasługują badania przeprowadzone przez S. Livingstona i P. Lunta⁶.

Problematyka oszczędzania oraz zadłużenia się gospodarstw domowych w sposób kompleksowy jest rzadko przedmiotem badań, ze względu na powszechną skłonność do prowadzenia badań w odniesieniu do konsumentów indywidualnych, jak również trudności w zebraniu materiału empirycznego niezbędnego do przeprowadzenia analizy porównawczej między poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi. W związku z tym celowym wydaje się określenie zróżnicowania zachowań finansowych gospodarstw domowych. Prowadzone dotychczas badania Głównego Urzędu Statystycznego, Narodowego Banku Polskiego oraz wyniki badań innych podmiotów, takie jak np. *Diagnoza społeczna*, tylko w niewielkim stopniu zaspokajają potrzeby informacyjne w tym zakresie. Próbę dostarczenia wiarygodnych i wyczerpujących danych podjęli autorzy raportu z badań pt. *Zasobność gospodarstw domowych w Polsce*⁷.

Uwzględniając dotychczas prowadzone badania należy stwierdzić, iż tematyka zróżnicowania zachowań finansowych, w szczególności w obszarze zaciągania zobowiązań finansowych oraz oszczędzania gospodarstw domowych nie jest w pełni prezentowana, zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej⁸.

Biorąc pod uwagę wskazaną lukę, za cel podjętych badań przyjęto charakterystykę zachowań finansowych gospodarstw domowych, zarówno tych przebiegających na rynku usług finansowych, jak i w samym gospodarstwie domowym. Istotnym problemem badawczym stało się opracowanie typologii gospodarstw domowych w zakresie oszczędzania oraz zadłużania się i tym samym pokazanie znacznego zróżnicowania zachowań finansowych gospodarstw domowych.

Ze względu na ograniczenia finansowe podjęta została decyzja o przeprowadzeniu badań w grupie gospodarstw domowych pracowników, która występuje

⁴ D. Maison, *Polak w świecie finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 112.

⁵ *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, "Quarterly of University of Finance and Management in Warszawa" 2015, vol. 9(4).

⁶ S. Livingstone, P. Lunt, *Savers and Borrowers: Strategies of Personal Finance Management*, "Human Relations" 1993, Vol. 46(8).

⁷ *Zasobność gospodarstw domowych w Polsce. Raport z badania 2016*, red. P. Bańbuła, Z. Żółkiewski, Departament Stabilności Finansowej, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2017.

⁸ A. Czajkowska, *Kredytowanie przedsiębiorców indywidualnych, Specyfika, procesy, polityka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 7; *Zasobność gospodarstw...*, op. cit., s. 9-10.

najliczniej w gospodarce polskiej (prawie 50% populacji gospodarstw domowych), a zarazem jest aktywna na rynku we wszystkich fazach cyklu życia (w odróżnieniu od gospodarstw domowych emerytów i rencistów, czyli drugiej pod względem liczebności grupy gospodarstw domowych) i zamieszkuje tereny zarówno wiejskie, jak i małych oraz dużych miast (w odróżnieniu od gospodarstw rolników).

Autorzy podjęli się także realizacji szeregu celów szczegółowych, w tym: zebrania i usystematyzowania dorobku naukowego w zakresie zachowań finansowych gospodarstw domowych, głównie w obszarze oszczędzania i zadłużania się, charakterystyki procesu podejmowania decyzji finansowych przez gospodarstwa domowe, identyfikacji czynników wpływających na zachowania finansowe gospodarstw domowych oraz wyznaczenia kierunków zmian w zachowaniach finansowych gospodarstw domowych w Polsce.

Ze względu na tak zarysowany obszar badawczy trzeba było zastosować odpowiednie rozwiązania metodyczne. Koniecznym stało się wskazanie metod i technik badawczych najbardziej właściwych do identyfikacji zachowań finansowych gospodarstw domowych, wraz ze wskazaniem optymalnych mierników oraz metod analizy wyników. Natomiast wyniki badań miały posłużyć autorom do wskazania możliwości zastosowania w praktyce wiedzy na temat zachowań finansowych gospodarstw domowych przez instytucje finansowe, w zakresie projektowania strategii marketingowych.

Do realizacji tak określonych celów przeprowadzono badania wtórne oraz pierwotne o charakterze ilościowym i jakościowym. W trakcie studiów literaturowych potwierdzono, że wykorzystanie wyłącznie źródeł wtórnych nie pozwala na uzyskanie niezbędnych informacji pozwalających na osiągnięcie postawionych celów. W związku z tym niezbędne okazało się przeprowadzenie badań pierwotnych. Przyjęcie takiego rozwiązania pozwoliło nie tylko na określenie obecnego stanu wiedzy, ale również uporządkowanie dotychczasowych ustaleń badawczych przy uwzględnieniu tych, które są najważniejsze z punktu widzenia zaplanowanych celów, a jednocześnie pozwalają na zaproponowanie rekomendacji do dalszych badań.

Podstawowymi źródłami wtórnymi wykorzystanymi w pracy były: publikacje naukowe, zarówno polskie, jak też zagraniczne, opracowania i raporty o charakterze branżowym, w tym dokumentacja instytucji finansowych działających na badanym rynku, a także raporty pozwalające na przeprowadzenie analizy porównawczej krajowych oraz międzynarodowych danych statystycznych – publikowane przede wszystkim przez GUS, NBP, a także EUROSTAT, akty prawne, publikacje instytucji badawczych oraz pozostałe źródła internetowe.

Biorąc pod uwagę, iż przedstawiciele gospodarstw domowych mogliby nie chcieć udzielić informacji na temat rzeczywistych motywów swojego postępowania czy też wyrazić opinii na temat zadłużania się lub oszczędzania, w przeprowadzonych badaniach pierwotnych, przyjęto jako najlepsze rozwiązanie zastosowanie metody ankiety internetowej (CAWI)⁹. Dodatkowo za wykorzystaniem tej metody przemawiał ograniczony budżet przeznaczony na przeprowadzenie badań. Z kolei w badaniach przedstawiciele instytucji finansowych zastosowano metodę wywiadu bezpośredniego.

W strukturze pracy można wyróżnić trzy części – teoretyczną, metodyczną oraz empiryczno-koncepcyjną, które zostały podzielone na siedem rozdziałów, wstęp oraz zakończenie. Pierwsze dwa rozdziały mają charakter teoretyczny, rozdział trzeci prezentuje aspekty metodyczne, natomiast ostatnie cztery mają charakter empiryczno-koncepcyjny.

Rozdział pierwszy prezentuje charakterystykę gospodarstw domowych funkcjonujących w Polsce z uwzględnieniem porównania ich zachowań finansowych z gospodarstwami wybranych krajów europejskich. Ponadto ukazuje gospodarstwo pracowników jako uczestnika rynku. W rozdziale drugim zaprezentowano różne koncepcje odnoszące się do zachowań finansowych gospodarstw domowych, w tym na rynku usług finansowych. Uwzględnia on ponadto koncepcję potrzeb finansowych oraz ich strukturę, a także zawiera analizę wybranych czynników wywierających wpływ na zachowania gospodarstw w badanym obszarze. Rozdział trzeci ma charakter metodyczny i zawiera syntetyczne

⁹ Przeprowadzenie badania z wykorzystaniem internetu wiązało się z ryzykiem, iż nie będą nim objęte osoby, które nie korzystają z tego medium, a więc przede wszystkim osoby starsze. Jednak przez zastosowanie rozwiązania polegającego na utożsamianiu wyników odpowiedzi jednego członka z opinią gospodarstwa domowego ryzyko to zostało zminimalizowane. Przy wyborze metod badań wzięto pod uwagę, iż w Polsce w 2014 roku dostęp do komputera miało 77,1% gospodarstw domowych, przy czym rozkład między Polską wschodnią, centralną i zachodnią nie był istotnie zróżnicowany (różnica na poziomie 1,2 punktu procentowego) ponadto w 2014 roku utrzymywał się wysoki poziom gospodarstw, które regularnie korzystają z komputera – 63,5% (tj. o poziomie zaledwie o 9% niższym, aniżeli wyniosła w 2014 roku średnia dla UE). Natomiast gospodarstwa domowe posiadające dostęp do internetu w 2014 roku stanowiły już 74,8% populacji generalnej (zróżnicowanie między terenami wiejskimi a miejskimi wyniosło 8,4 punkty procentowe, natomiast między regionami wschodnim, centralnym i zachodnim 1,7 punktu procentowego) przy średniej dla UE na poziomie 80%). Należy również uwzględnić, iż udział osób aktywnych zawodowo regularnie korzystających z internetu w 2014 roku był najwyższy wśród wszystkich rodzajów gospodarstw domowych. Zaproszenie do wzięcia udziału w badaniu zostało przesłane mailem ponieważ aż 79,5% gospodarstw korzystających z internetu korzysta z poczty elektronicznej (wg stanu w 2014 roku). Szerzej: *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2011-2015*, Główny Urząd Statystyczny – Urząd Statystyczny w Szczecinie, Warszawa 2015, s. 119-144, http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5497/1/9/1/spoleczenstwo_informacyjne_w_polsce_2011-2015.pdf [data dostępu 1 maja 2016].

przedstawienie źródeł informacji o zachowaniach gospodarstw domowych z podziałem na źródła wtórne i pierwotne, jak również wyniki przeprowadzonego systematycznego przeglądu literatury o zachowaniach finansowych gospodarstw domowych oraz metodologię przeprowadzenia badań własnych ze wskazaniem zastosowanych metod oraz przyjętej procedury badawczej. Kolejne cztery rozdziały mają charakter empiryczny i zawierają wyniki badań pierwotnych. W rozdziale czwartym scharakteryzowano zachowania finansowe gospodarstw domowych w fazie przedtransakcyjnej, natomiast w rozdziale piątym te zachowania finansowe, które przebiegają na rynku. W obu rozdziałach przedstawiono również czynniki, które wywierają wpływ na decyzje w obszarze oszczędzania oraz zadłużania się. W rozdziale szóstym ukazano wyniki przeprowadzonej typologii gospodarstw domowych oraz przedstawiono ich charakterystykę. Wyniki te pozwoliły na zaprezentowanie zaleceń w odniesieniu do konstruowania strategii marketingowej przez instytucje finansowe. Z kolei w rozdziale siódmym przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych wśród przedstawicieli instytucji finansowych, które ukazały ocenę zidentyfikowanych typów konsumentów oraz przewidywania ich co do zmian w zachowaniach finansowych gospodarstw domowych w przyszłości.

Pracę kończą wnioski o charakterze poznawczym oraz aplikacyjnym. W zakończeniu wskazano możliwość wykorzystania zgromadzonej w trakcie badań wiedzy oraz wskazano ograniczenia pracy. Ponadto określono dalsze możliwe kierunki badań w zakresie zachowań finansowych gospodarstw domowych, w szczególności w obszarze oszczędzania i zadłużania.